

Garbi Schmidt

Temasektion

Muslimere og muslimsk praksis i København 1863-1915: På sporet af en forsvundet historie

Nøgleord

Islam i Danmark; historie; demografi; muslimsk praksis; begravelse

Denne artikel beskriver et forskningsmæssigt ganske ubeskrevet blad i dansk muslimsk historie, nemlig tilstedeværelsen af muslimer og islamisk praksis i Danmark i perioden 1863-1915. Artiklen diskuterer mulige tilgange til at danne sig et kvantitativt overblik over antallet af muslimer, herunder mulige alternativer til folketællingerne. Som kvalitativt studie beskriver artiklen tilstedeværelsen af muslimer i Danmark i perioden, blandt andet som artister, deltagere i menneskeudstillinger og tæppehandlere. Artiklen giver et dybere indblik i nogle af de begravelser af tilreisende muslimer, som fandt sted: Det var i den forbindelse, at en muslimsk praksis for alvor blev tydelig og fik pressens og offentlighedens interesse. Artiklen bygger på et større kildemateriale af forskellige typer af arkivdata, herunder folketællinger, det københavnske politis registerblade og artikler i danske dagblade.

Denne artikel er blevet til på en egentlig ret så iøjnefaldende baggrund. Samtidigt med at islam og muslimers stilling i det danske samfund er blevet diskuteret heftigt i den danske offentlighed igennem de seneste 30 år, er diskussioner og forsøg på at besvare, hvilken rolle denne religion og religiøse minoritet har spillet i Danmark i et længere historisk perspektiv, stort set fraværende. I modsætning til fx vores naboland Sverige (Sorgenfrei 2018), findes der endnu ikke nogen dybtgående studier af tidlig muslimsk indvandring til Danmark (fx i 1800-tallet eller tidligere) eller tidlige muslimske organisationer og institutioner, som befandt sig i landet før 1970'erne (se Simonsen 1989; 1990).

Garbi Schmidt (dr.phil.) er professor i kultur og sprogødestudier på Roskilde Universitet. Hendes forskning har over de sidste 25 år fokuseret på muslimske minoriteter i Vesten og dansk indvandringshistorie. Hendes doktorafhandling fra 2015 omhandlede Nørrebros indvandringshistorie i perioden 1885-2010.

Når det gælder det historiske perspektiv, har forskere indtil nu henvist til eksisterende statistik fra slutningen af 1800-tallet, som viser, at antallet af muslimer i Danmark var ganske begrænset. Blandt andet har Brian Arly Jacobsen i sin opgørelse af muslimer i Danmark fra 2007 henvist til folketællingen fra 1880 som et startskud for en kvantitativ opgørelse af muslimer i Danmark (Jacobsen 2007, 144. Se også Otterbeck & Schmidt). Dengang blev antallet af ”Muhamedanere” opgjort til otte (Det Statistiske Bureau 1883: C). Det forholder sig dog også sådan, at en enkelt ”Muhammedaner” figurerer i tabellen over ”Fremmede Religionsbekendere” i Statistisk Tabelværk fra 1840 (Commission til Udarbejdelse af et statistisk Tabelværk for Danmark 1842, XV, 65) og ligeledes i Statistisk Tabelværk fra 1870 (Det Statistiske Bureau 1871, XXXIII). Men udover disse tre opgørelser fra 1800-tallet var det først så sent som i 1990, at et forsøg på at give en statistisk oversigt over muslimer i Danmark blev udført af Jørgen Bæk Simonsen (Simonsen 1990, 13). Siden har Brian Arly Jacobsen givet et estimat på muslimer i Danmark fra 1980 og fremefter (Jacobsen 2008, 185). For perioden 1880-1980 har vi altså ingen opgørelser over eller estimater for, hvor mange muslimer der boede eller opholdt sig i Danmark – akkurat som vi ikke har opgørelser over eller estimater for, hvor mange muslimer der boede eller opholdt sig i Danmark før 1840.

Endvidere har vi næsten ingen kvalitative, historiske beskrivelser af muslimer i Danmark inden 1970. En undtagelse findes atter i Brian Arly Jacobsens ph.d.-afhandling fra 2008, som kort nævner den tidligst kendte danske konvertit Knud Holmboe (hvis livshistorie beskrives i Aoude 2002), samt slår fast, at der (når det gælder det 20. århundrede første halvdel) ”antagelsesvis fra tid til anden [er] kommet muslimer til Danmark fra Egypten, Syrien, Tyrkiet eller andre lande med en overvældende muslimsk majoritetsbefolkning”. Jacobsen nævner enkelte af disse på baggrund af en søgning i tildeling af indfødsret. Den første er den tyrkisk fødte grosserer Aram Nicham, som fik indfødsret i 1936 (Jacobsen 2008, 179). Jacobsen understreger, at ”vi kan ikke vide, om nogle af dem [altså personer fra lande med muslimsk majoritet] var muslimer, blot konstatere at de alle kom fra områder, hvor det var (er) almindeligt at være muslim”, samt at det ville være besynderligt, hvis nogle af de personer, som i tidens løb var registreret som hjemhørende i Afrika eller Asien, ikke var muslimer (Jacobsen 2008, 179-180).

Samme argumenter er bærende for nærværende undersøgelse, særligt dennes kvantitative del. Det er dog en central dimension i særligt artiklens kvalitative afsnit, at de beskrevne personer eller grupper i deres samtid på den ene eller anden måde blev beskrevet som muslimer, samt at vi har beskrivelser af den religiøse praksis, som flere af dem udførte. Sådanne beskrivelser findes ikke i den eksisterende litteratur – her findes kun beskrivelser af danskeres syn på islam, blandt andet i det 19. århundrede og tidligere (Simonsen 2004).

I denne artikel beskrives muslimers tilstedeværelse i særligt København imellem 1863 og 1915. At artiklen i særlig grad er deskriptiv, skyldes ikke mindst, at sådanne beskrivelser indtil nu er ikkeeksisterende. Begrundelsen for valget af København er en umiddelbar forventning om, at det særligt var i hovedstaden, at man dengang fandt muslimske indvandrere på grund af byens status som havneby samt betydningen af de menneskeudstillinger, som blandt andet beskrives hér. For en anden sammenlignelig gruppe, kineserne, som blev udstillet i København i blandt andet 1896 og 1902 (Schmidt & Rasmussen, kommende), gjorde det sig gældende, at en gruppe af artister forblev i København, efter udstillingen var taget af programmet. Dette kunne også gælde for muslimske migranter.

Året 1863 er valgt som det tidsmæssige udgangspunkt for beskrivelsen, fordi dette år er det første, hvor jeg kan påvise, at en muslim er blevet begravet i København. Denne begravelse er tillige indtil videre det tidligste eksempel på muslimsk praksis i Danmark, som jeg har kunnet finde. Året 1915 er valgt som sluttidspunkt for undersøgelsen, fordi dette år afgik en person, som med stor sandsyndelighed må anes for muslim, ved døden og blev begravet i København. Det er min tese, at der også efter 1915 og før indvandringen af (muslimske) gæstearbejdere i 1960'erne fandt både begravelse af muslimer og muslimsk praksis sted i København og Danmark. Påvisningen heraf falder dog uden for det tidsmæssige fokus, som jeg har i denne artikel.

Metode

Der er i dette studie brugt en flerstrengt metode, som indbefatter flere typer af databaser og datatyper, der på den ene side kan bruges til kvantificering og på den anden til kvalitative

beskrivelser af muslimers tilstedeværelse i Danmark før 1915. En kilde, som jeg i mindre grad benytter mig af, er folketællingerne,¹ også selvom den umiddelbart kunne forekomme oplagt: Som beskrevet er folketællingernes opgørelse af muslimer i 1840, 1870 og 1880 stort set, hvad vi indtil videre ved om gruppens tilstedeværelse i Danmark i perioden. Alle deltagere i folketællingerne blev mellem 1855 og 1921 spurgt om deres religiøse overbevisning (fra 1840-1855 var det de forskellige tros-samfunds forstandere og ældste, som indhentede og videregav oplysninger om antallet af medlemmer, se Det Statistiske Bureau 1856, LXXVI), hvilket jo faktisk kunne være brugbart stof. Det er dog sådan – som tidligere beskrevet – at muslimer ikke figurerer i de statistiske årbøger efter 1880, og selvom scannede versioner af folketællingerne til og med 1940 ligger tilgængelige online, er de ikke søgbare på religion. Derudover har jeg valgt ikke at gå ind i en dybere analyse af folketællingerne i denne undersøgelse, da de giver et statisk billede af befolkningen og ikke nødvendigvis er særlig gode til at opfange migranter eller mere mobile befolkningsgrupper. Opgørelsen af personer i Danmark og deres karakteristika fandt fra år 1840 sted hvert femte eller tiende år (i enkelte tilfælde gik der fire eller seks år imellem)² på én specifik dag, 1. februar, hvilket blandt andet gør, at en person, som ankom til København og Danmark d. 1. marts 1901 og rejste igen d. 31. december 1905 ikke blev talt med – også selvom personen faktisk havde opholdt sig næsten fem år i Danmarks hovedstad. Jeg har derfor valgt i større grad at bruge en anden og mere brugbar type kilde til at opfange personer, som kunne have muslimsk baggrund. Denne kilde er *det københavnske politis registerblade*.³ Politiets registerblade er en forløber for folke-registeret, og registreringerne fandt sted imellem 1890 og 1923. Alle personer over 10 år, som var bosiddende i København, blev registreret – eller det var i hvert fald hensigten. Et problem med denne kilde er dog, at den ikke dækker årene 1863-1890, som også beskrives i denne artikel, og selvfølgelig også, at registerbladene ikke er dækkende for hele landet. Alligevel kan registerbladene give os nogle indikationer af, hvem samtidens muslimer var, selvom der er nogle begrænsninger ved brug af metoden. Registerbladene er bærende for artiklens *kvantitative del*. Til artiklens *kvalitative del* er anvendt flere typer kilder. En af disse er *aviser og dagblade*. Her har jeg særligt benyttet mig af databasen Mediestream⁴ og dagbladet *Politikens* artikel-

1. Folketællingerne findes på Rigsarkivet. Arkene er dog også tilgængelige i online version via <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/collection/theme/2> (siden besøgt 17. november 2020).

2. Folketællingerne blev fra 1840-1930 udført følgende år: 1840, 1845, 1850, 1855; 1860, 1870, 1880, 1885, 1890, 1895, 1901, 1906, 1911, 1916, 1921, 1925, 1930.

3. Politiets Registerblade ligger tilgængelige online via Københavns Stadsarkiv: <https://kbharkiv.dk/brug-samlingerne/kilder-paa-nettet/politiets-registerblade/> (siden besøgt 17. november 2020).

4. <https://mediestream.dk> (siden besøgt 17. november 2020).

arkiv⁵. Begge databaser er søgbare online. Søgestrategierne koncentrerede sig i første omgang om overordnede termer som ”muhamedanere”, ”muslim/er”, ”arabere” forbundet med ord som ”København” og ”Danmark”. Denne søgestrategi viste sig dog hurtigt ikke at generere særligt meget. Derimod viste det sig at være brugbart at søge på bestemte begivenheder, personer og cirkustrupper. Et eksempel herpå er udstillingen Beduinerkaravanen i Tivoli, som fandt sted i sommeren 1897. Vi ved fra eksisterende dansk forskning i menneskeudstillinger, at fem udstillinger af henholdsvis ”beduiner”, ”arabere” og ”marokkanere” fandt sted i Tivoli imellem 1880 og 1901 (Andreassen & Henningsen 2011, 22-23). Det forekom derfor også vigtigt at undersøge, hvorledes disse artister, begivenheder og karavaner blev beskrevet, og om der var information om religiøs praksis i disse beskrivelser. Udover dagspressens beskrivelser må det nævnes, at der til beduinerudstillingen i Tivoli i 1897 blev udgivet et illustreret katalog (*Beduinen: officielt Organ for Beduiner-Lejren i Danmark*, Tivoli 1897), som også er blevet anvendt som kildemateriale.

Hertil kommer, at det viste sig gangbart at søge på navne på personer med muslimsk baggrund, som jeg via søgningen på begivenheder kunne dokumentere havde befundet sig i Danmark. I disse tilfælde var der tale om personer, som var fundet igennem søgninger på muslimere, som alle var døde i København, og hvor dødsfaldet og historien, der var løbet forud, havde skabt offentlig opmærksomhed. I afdækningen af disse sager blev avisartiklernes fremstilling kombineret med andre kilder som politirapporter, begravelsesprotokoller⁶ og hospitalsprotokoller⁷.

En tredje type af søgestrategi var at søge på bestemte navne, både i politiets registerblade og igennem slægtsforskningshjemmesiden *Danishfamilysearch.dk*. Som udgangspunkt for denne søgning brugte jeg den ordbog over muslimske fornavne i Danmark, som lektor emerita ved Afdelingen for Navneforskning på Københavns Universitet, Eva Villarsen Meldgaard, udarbejdede i 2005 med udgangspunkt i data fra Danmarks Statistik (Meldgaard 2005). Der blev søgt på alle de navne og stavemåder, som denne ordbog indeholdt. Nogle interessante resultater, som disse søgninger genererede, diskuteres nedenfor.

En fjerde type af data og søgestrategi var *politiefterretninger, strafferegistre og fængselsjournaler*. Jeg benyttede i nogen grad

5. <https://politiken.dk/arkiv/> (siden besøgt 17. november 2020).

6. <https://kbharkiv.dk/brug-samlingerne/kilder-paa-nettet/begravelses-i-koebenhavn/> (siden besøgt 17. november 2020).

7. <https://kbharkiv.dk/brug-samlingerne/kilder-paa-nettet/hospitaler-fattiggaarde-og-stiftelser/> (siden besøgt 17. november 2020).

Københavns politis efterretninger, som ligger online på Københavns Stadsarkivs hjemmeside.⁸ Politiefterretningerne blev udgivet dagligt i perioden 1867-1930 og indeholder oplysninger om blandt andet eftersøgte og anholdte. Ligeledes anvendte jeg arrestjournalen fra Vestre Fængsel 1895-1933 og Københavns kriminal- og politirets strafferegister 1897-05, som begge kan tilgås i fysisk form via Rigsarkivet. At jeg valgte at benytte mig af disse typer af kilder skyldes to ting. For det første ved vi fra anden indvandrershistorisk forskning, at fx svenske indvandrere var overrepræsenterede i kriminalstatistikkerne (se Sane 1998) – dette kunne også gælde andre indvandrergrupper. For det andet understregede dagspressens artikler, som indeholdt information om arabere, at fokus på denne befolkningsgruppe i nogen grad hang sammen med udførelsen af kriminalitet.

Hvor kom de fra? Et groft demografisk rids med fokus på København

Dette afsnit indeholder et forsøg på bedre at forstå, hvor mange personer med muslimsk baggrund der boede i København i perioden 1863-1915. Til denne beskrivelse er der anvendt data fra det københavnske politis registerblade. Registerbladene dækker dog kun perioden 1890-1923 – de første 30 år af den periode, som bliver beskrevet i denne artikel, er således ikke med. Alligevel vil jeg argumentere for – således som jeg har gjort det i indledningen – at registerbladene er en god kilde til at afdække omfanget af muslimsk indvandring i perioden, i hvert fald i København. Tilsvarende registerblade findes ikke for andre byer i landet, hvorfor denne analyse kun kan beskæftige sig med hovedstaden.

I gennemgangen af registerbladene er der i søgningen fokuseret på, hvor personerne kom fra, hvornår de opholdt sig i København, hvad de hed, hvilket køn de havde, og hvilket erhverv de bestred. I tabel 1 er registreringerne opdelt efter oprindelsesland og periode. Jeg har, for fuldstændighedens skyld, i tabellen anført, både hvor mange relevante registreringer der findes for hele den periode, hvor politiets registerblade blev ført (altså 1890-1923), og de registreringer, som fandt sted inden for de år, som nærværende undersøgelse specifikt beskæftiger sig med (1863-1915).

8. <https://kbharkiv.dk/brug-samlingerne/kilder-paa-nettet/politiets-efterretninger-1867-1930/> (siden besøgt 17. november 2020).

Tabel 1. Politiets registerblade for København 1890-1923: Registreringer af personer fra lande med muslimsk majoritet. Tabellen inkluderer alle registreringer. Det er muligt, at der er personsammenfald i nogle af disse, og nogle navne er her og der meget lig hinanden, men da jeg ikke med sikkerhed kan sige, at der er tale om en og samme person, har jeg fokuseret på registreringerne. Udover de lande, som er inkluderet i denne tabel, blev der søgt på følgende lande, byer og geografiske områder: Palæstina, Jordan, Arabien, Yemen, Tunis, Vestafrika, Benin, Guldkysten, Nigeria, Togo, Libyen, Elfenbenskysten, Ghana, Etiopien, Uganda, Kenya, Somalia, Østafrika, Liberia, Congo, Mauretanien, Mozambique, Guinea, Madagaskar, Sudan, Sierra Leone, Senegal, Albanien, Bhutan, Aserbajdsjan, Kasakhstan, Kyrgistan, Afghanistan, Dushanbe, Tasjkent, Bisjkek, Baku, Tadjikistan, Usbekistan, Maldiverne, Malaysia, Oman, Irak, Libanon.

Land	Registreringer hele perioden	Registreringer 1890-1915
Tyrkiet	14	7
Egypten	7	5
Syrien	5	2
Afrika/Algier	1	1
Marokko	27	6
Persien	14	7
Indien	1	1
Indonesien	1	0
Bosnien	1	1
Makedonien	1	1
Java	1	0
Total	75	31

Gennemgangen viser, at personer med mulig muslimsk baggrund, som befandt sig i København, kom fra flere forskellige lande og regioner, med hovedvægten på Nordafrika, Mellemøsten og Persien (nuværende Iran). I perioden som helhed var der en klar overvægt af personer fra Marokko, efterfuldt af personer fra Persien og Tyrkiet. Dette billede passer også med de kvalitative data, som vil blive præsenteret i de efterfølgende afsnit. Ifølge disse stammer de personer, som omtales og beskrives, også primært fra Nordafrika og Persien.

Ser vi på de registreredes køn er der en klar overvægt af mænd. Ud af samtlige 75 registreringer var 13 kvinder. Kun en enkelt af disse – en kvinde fra Persien – befandt sig i København i perioden 1890-1915.

Den kønslige ubalance i registreringen kan kobles med den type af arbejde, som de indvandrede havde. Ser vi atter på de samlede registreringer, var 33 personer registrerede som artister, en enkelt som musiker. Dette billede stemmer også godt overens med, hvad de kvalitative kilder afspejler: Personer, som

kom fra lande med muslimsk majoritet, og som opholdt sig i Danmark, opholdt sig ofte i landet, fordi de havde engagement i cirkus, teatre eller større underholdningsetablissemeter som fx Tivoli. Andre typer af erhverv var dog også repræsenteret blandt de registrerede, herunder arbejdsmand, tæppevæver, købmand, tjenestepige, cigaretmager, tegner, student, legitimationsekretær, Dr.Med. og klejnsmed.

Det er påfaldende, at langt de fleste af de registrerede kun er registreret for et enkelt år. Dvs. at deres ophold i København var kort. Kun 18 ud af de 75 registreringer dækker mere end et enkelt år, og af disse dækker ti en opholdsperiode på to år. Kun to personer havde ophold i København i mere end fem år.

Informationerne fra politiets registerblade kan give os en indikation af, hvor mange personer med muslimsk baggrund der fandtes i København i tiden omkring overgangen fra det 19. til det 20. århundrede, hvor de kom fra, og hvad de havde som erhverv. Registreringerne understreger tillige, at indvandrerne kun blev i kort tid. Et spørgsmål, som kan rejses i den forbindelse, er, hvornår man kan tale om muslimsk migration, og hvornår en person i det hele taget kan klassificeres som indvandrer?⁹ I en artikel om kritiske tilgange til og kategorisering af transit migration påpeger Michael Collyer og Hein de Haas noget af den usikkerhed, migrationsbegrebet indeholder:

A comparison of what is considered “migration” and the broader term “mobility” suggests that “migration” is not a fixed and immutable category and its current formulation is ultimately tied to the nation-state and the power it exerts over territory (Collyer & Haas 2012, 470).

En effekt af nationalstatens definitionsmagt over migrationsbegrebet er understregningen af stasis: at en migrant flytter fra en kontekst til en anden og bliver der. Men i realiteten er det langt fra sådan, at migration foregår, hvilket også fremgår af Collyer og Hass’ artikel. Der er her tale om en større teoretisk diskussion om migrationsbegrebet i forhold til blandt andet (netop) mobilitet og metodologisk nationalisme, som jeg ikke vil gå længere med i denne sammenhæng (for relevant litteratur se fx Castlles 2000; Wimmer & Schiller 2003; Hannam, Sheller & Urry 2006; Kunz 2020). Men jeg bruger dette kritiske perspek-

9. De Forenede Nationer definerer en indvandrer som følger: “Generally, a distinction is made between short-term or temporary migration, covering movements with a duration between three and 12 months, and long-term or permanent migration, referring to a change of country of residence for a duration of one year or more.” (se <https://refugeemigrants.un.org/definitions>. Siden besøgt d. 18. november 2020). Definitionen kan anvendes som afsæt for at diskutere, om de personer, der refereres til i denne artikel, var indvandrere eller ej – fx i forhold til brugen af folketællingerne. FN’s første definition af indvandrer-kategorien blev anvendt i 1953 (se fx Fassman 2009: 29).

tiv som et udgangspunkt for at se på tilstedeværelsen af muslimer i København. Af disse er der mange, som kun blev i byen i kort tid, inden de rejste videre. Vi har således først og fremmest at gøre med eksempler på transnational mobilitet og de aftryk, som de sætter, lokalt og nationalt. Dette gør dog ikke aftrykkene mindre relevante eller (muligvis) betydningsfulde.

På den baggrund vil jeg argumentere for, at registerbladene giver os en bedre forståelse af både omfang af og profil på muslimsk tilstedeværelse i København end folketællingerne. Folketællingerne blev ikke udført særlig hyppigt, og tællingen fandt kun sted på en enkelt dag i året; her giver registerbladene langt bedre mulighed for at forstå indvandring som en proces, som både kan have karakter af ophold i flere år og ophold i enkelte måneder. Og selvom de involverede personer måske ikke blev i Danmark eller København i lang tid, så opholdt de sig i byen. Og som vi vil se i det følgende, tog de religiøse praksisser med sig. Nogle af dem blev faktisk begravet i København.

Den ovenfor bragte opgørelse giver et klart indtryk af muslimsk tilstedeværelse i København i perioden 1890-1923, men tallene indeholder også en vis usikkerhed. Registreringen er for det første foretaget på baggrund af en forventning om, at en person fra et land med muslimsk majoritet var muslim, og for det andet med den formodning, at det navn, personen var registreret med, indikerer religiøs identitet. Det er ikke helt sikkert. Samtidig tager tallene ikke højde for personer fra andre lande, som muligvis kunne være muslimer. Registerbladene indeholder fx information om to personer, begge fra Tyskland, som muligvis kunne være muslimske konvertitter: henholdsvis kvinden Erna Abdulla (registreret 1916) og manden Absellam Mohamed Schiff (registreret 1911).

Endelig tyder en sammenligning af registerbladene og de kvalitative kilder på, at antallet af personer med muslimsk baggrund, som opholdt sig i København i perioden, nok har været noget højere. De 42 nordafrikanske og mellemøstlige artister – mænd, kvinder og børn – som opholdt sig i København og optrådte i Tivoli i sommeren 1897, er fx ikke registreret i registerbladene. Dem vil vi beskæftige os med i et af de følgende afsnit.

Personer med muslimske navne

Selvom der er problemer med folketællingerne som kildemateriale, skal de dog ikke helt afskrives. De kan fx danne baggrund for en mere kvalitativ forståelse af nogle af de muslimske indvandrere, der opholdt sig i Danmark i en given periode. Det blev blandt andet dokumenteret af en søgning i databasen *danish-familysearch.dk*, som udover at indeholde data fra folketællingerne¹⁰ også indeholder indtastet data fra blandt andet kirkebøger og skoleprotokoller. Via webstedet søgte jeg på navnene i den liste over muslimske fornavne i Danmark, som tidligere er nævnt. Søgningen vidnede om tilstedeværelsen af et antal individer, som muligvis kunne have muslimsk baggrund. Enkelte skal nævnes her.

I folketællingen fra 1850 finder vi fx Sabah Azim, som angives som født i Aura på Guineas kyst. Sabah Azim arbejdede på Kastellet i København som fægtningslærer¹¹. Et andet eksempel er Husein Robly, som figurerer i kirkebogen over døde i Sankt Pouls Sogn i Aarhus i 1909. Husein Robly angives som død i Abessiniernes Lejr på Landsudstillingen i Aarhus, og som ”Søn af Kriger Muhamud Robly og Hustru Guilo Gulboti, født i Djibouti i Abessinien”. Husein blev to år gammel, og i modsætning til de eksempler fra menneskeudstillinger i København, som diskuteres i det følgende, var hans død ikke udgangspunkt for større medieskriverier. Det angives dog i kirkebogen, at begravelsen blev udført af abessinierne selv, hvilket resonerer med noget af den praksis omkring muslimske begravelser, som denne artikel vil beskrive. Et tredje eksempel er kvinden Banu Moto-sla, beskrevet som perser fra Indien, som studerede i Silkeborg, da folketællingen fandt sted i 1901. Et fjerde eksempel er Said Makki, som døde i København i 1915 og figurerer i Sankt Johannesstiftelsens kontraminiertalbog. Dele af hans historie kan beskrives via andre kilder, hvilket vil ske i det følgende.

Overordnet vistesøgningen, at personer med muslimsk baggrund befandt sig flere steder i landet end i København, og at deres bevæggrunde for at være i landet varierede. Søgningen viste også (hvilket denne artikel ikke vil gå dybere ind i), at muslimske navne var ganske udbredte blandt personer, som figurerede som slaver på De Dansk Vestindiske øer. Endelig viste søgningen, at muslimske navne som fx Aladdin og Ali var navne, som nogle (få) danske forældre gav til deres børn.

10. Indtastningen af folketællingerne, som udføres af frivillige, er ikke komplet på tidspunktet for udførelsen af dette studie. Således var der fx indtastet 739.905 personer ud af en befolkning på 1.489.850 for året 1855. For nogle år var indtastningen dog komplet, nemlig for årene 1801, 1845, 1850, 1860 og 1880. Indtastningen af kirkebøger var endnu mindre komplet. Kun for Slesvig-Holsten var indtastningen komplet.

11. Sabah Azim figurerer sammen med en anden fægtningslærer fra Guinea ved navn Adum. Navnet Adum findes dog ikke på på Meldgaards liste over muslimske navne i Danmark. Der kan dog være tale om en alternativ stavning af navnet Adam.

De udstillede

I juli 1897 åbnede Tivoli op for en ny, stor udstilling under overskriften ”Beduinen Karawane”. Allerede inden ankomsten til København havde udstillingen trukket publikum på tværs af Europa. Udstillingen var organiseret af tyskeren Willy Moeller, som i udstillingskataloget blev beskrevet som direktør og Afrika-rejsende fra Kairo og en person ”der selv i 10 Aar har berejst det mørke Fastland og som var en af de første Tyske der besøgte Sudan” (Tivoli 1897, 1). Kataloget præsenterede både de ansatte, som på en eller anden måde bistod i de praktiske foranstaltninger omkring udstillingen, fx staldkarle og billettører, og de udstillede, grupperet som beduiner, berbere, suahely og fellach og opdelt i mænd, kvinder og børn. De udstillede rangerede i øvrigt i kataloget efter personerne med europæisk klingende navne.

Kataloget understregede, at man havde at gøre med muslimer. I en præsentation af beduinerkvindernes stilling stod der således:

Den Stilling, Beduinerkvinden indtager, er, som i alle Folkeslag, hvor Islam har vundet Udbredelse, meget lav og de fører en meget isoleret Tilværelse, hvorvel det nomadiserende Liv medfører, at Kvindens Udeladelse ikke er saa streng som hos de i Byerne fast boende Muhamedanere (Tivoli 1897).

Det var ikke første gang, Tivoli i 1897 havde (menneske)udstillinger, der fremstillede Orienten. Tivoli blev som forlystelsespark nærmest etableret som en ”orientalsk by” med arkitektur, som skulle give den besøgende en fornemmelse af at befinde sig i et orientalsk eventyrland (se blandt andet Zerlang 2006). Ved flere lejligheder i det 19. århundredes anden halvdel gæstede marokkanske artisttrupper Tivoli (nogle af disse nævnes i Andreassen & Henningsen 2011, 22), og i 1896 husede forlystelseshaven udstillingen ”Haremmet”. Denne udstilling udmærkede sig ved at spille tydeligt på en erotisk, seksualiseret fortælling om Orienten. Det var dog ikke alle tilskuere, som syntes at de udstillede artister var ”orientale” nok:

De fem mørkhudede og fortøjrede Skønheder, der, iført ægte tyrkiske Dragter og smykkede med raslende Guldflitter laa henstrakte paa ”Terassen”, vakte enstemmigt

Bifald og gik fuldkomment op i Rollen. Vi skal kun røbe saa meget, at deres Navne er Olga, Petra, Ingeborg, Emma og Hertha – denne sidste forestillede Favoritinden og udmærker sig i Særdeleshed ved sine kulsorte Stenkulsøjne og dito Haar (*Aalborg Stiftstidende* 1896).

Hvad der er påfaldende i samtidens beskrivelse af udstillingen af mennesker fra Mellemøsten og Afrika er, at interessen for disses religion – herunder om den var værd at udstille – ikke var særlig stor. Det stod i modsætning til fx udstillingen ”Kina i Tivoli”, som fandt sted i 1902, og hvor der blandt andet blev etableret et tempel. I dette tempel var der både alter og offerurner, og i kataloget, som beskrev den kinesiske udstilling, var et afsnit dedikeret til beskrivelsen af både templet og kinesernes gudstjeneste (som blev beskrevet som ikke særlig højtidelig) (Tivoli 1902, 5-6. Se også Rasmussen & Schmidt, kommende). Noget tilsvarende blev der ikke levnet plads til i udstillingerne af mennesker fra Orienten. Her var helt andre ting i fokus. I dagspressen blev de udstillede beskrevet som ”halvvilde”, kvinderne som dansende skønheder og mændene som blodtørstige (dog ikke så blodtørstige som de frænder, man fandt i Østerlandet, se fx *Lolland-Falsters Folketidende* 1897). At der var fokus på vildskab, er også tydeligt i overskrifterne på nogle af de optrædere, som karavanens mænd stod for: ”Hestetyveri”, ”Dødsridtet” og ”Slaverovet” – og ikke at forglemme kunne tilskuerne også overvære et optrin med et overfald på en handelskaravane (*Dannebrog* 1897a). Mændene blev beskrevet som ”Ørkenens stolte Sønner” og bemærkede sig ved at være klædt i ”hvide flagrende Burnus, snorebesat Turban på det kulsorte Haar og et langt Gevær ved Siden ... de hvasse Øjne lyner vildt i de brune Ansigter” (*Lolland-Falsters Folketidende* 1897). Karavanens kvindelige deltagere udførte blandt andet mavedans, og *Politikens* skribent havde helt tydeligt forventninger til dansens (sensuelle) indhold, som ikke helt blev indfriet. I sin anmeldelse skrev denne: ”Derimod skuffede Mavedansen i det store ... Enten er Dansen bleven altfor stærkt censuret, eller ogsaa var de dansende Damer ikke i Træning” (*Politiken* 1897).

En avis fandt dog plads til at beskrive, hvad der må anses for en religiøs praksis blandt artisterne, forbundet med en af deres optrædere:

Inde på Arenaen drager en Ørkenkaravane, en Række ærværdige Kameler, som bevæger sig med gammeltestamentlig Værdighed; på deres høje Pukler gynger tilslørede Kvinder og fredsommelige Mænd fra Mekka. Karavanen slår Lejr, og *Aftenbønnen bedes mod den nedgående Sol og den modsatte Ende løftet mod Tilskuerne* (*Social-Demokraten* 1897. Min fremhævelse).

Muslimsk bøn var således et af de elementer, som betalende tilskuere kunne studere, dog uden at det fik den store opmærksomhed i pressen. Hertil kommer, at de skribenter, som skrev avisartiklerne, tydeligvis ikke havde den store viden om islams ritualer. Beskrivelserne tager således nogle gange form af antydninger, som det dog giver god mening at forholde sig til inden for en islamologisk ramme.

Religion som tydelig markør: Muslimske begravelser i Danmark 1863-1897

Karavaneudstillingen i Tivoli var som beskrevet langt fra den første udstilling af mennesker fra Afrika og Mellemøsten, som blev afholdt i den københavnske forlystelseshave. Hertil kommer, at arabiske artister og cirkustrupper ifølge kilderne besøgte Danmark og København ganske hyppigt i perioden. Et selskab af arabere fra den marokkanske stamme Beni Zoug Zoug optrådte blandt andet i Tivoli i foråret og sommeren 1866 (*Dags-Telegraphen* 1866; *Kjøbenhavns Adressecomptoirs Efterretninger* 1866). Samme efterår gæstede de etablissementet Alhambra i København (*Flyveposten* 1866).

Beni Zoug Zoug gæstede også København og Danmark nogle år tidligere. I 1863 var de engageret af Alhambra (se fx *Flyveposten* 1863a; *Folkets Avis* 1863) og senere Svendborg Theater (*Sydfyenske Tidende* 1863). Selskabet gæstede også Danmark i 1871 og var da både i Aarhus (se fx *Kongelig privilegeret Aarhuus Stifts-Tidende* 1871), Odense (*Fyens Stiftstidende* 1871) og København (*Dagens Nyheder* 1871). Ensemblets religiøse praksis nævnes kort i en artikel fra 13. juni 1893, som både fortæller, at de holder til i en gård på hjørnet af Store og Lille Kannikestræde, og at ”de har indrettet sig der aldeles paa orientalsk Viis, med højtidelig Gudstjeneste om Morgen osv.” (*Fyens Stiftstidende* 1863).

Beni Zoug Zoug rejste og optrådte både i Europa og Nordamerika (se fx Moon 2009, 76). De var kendt – sådan som det også blev beskrevet i den danske presse – for deres menneskelige tårn, hvor flere artister stod ovenpå hinandens skuldre. Selskabet fik negativ omtale i 1881, da det blev anklaget for hvid slavehandel; en sag, som der også blev rapporteret om i danske aviser. Efter sigende var 14 engelske drenge solgt til kompagniet, da de var i alderen 4-6 år og levede nu under uhumske forhold i Istanbul/Konstantinopel (*Køge Avis* 1881; *Social-Demokraten* 1881). At børnene faktisk var blevet solgt af deres (engelske) forældre forekommer plausibelt, men der kan have været tale om en kontrakt, som understregede et lærlingeforhold. Hvorom alt er, skabte sagen furore både i Europa og Nordamerika (se Simour 2014, 102-105).

Selvom religiøs udøvelse synes kun at være nævnt en enkelt gang af danske aviser i forbindelse med Beni Zoug Zougs besøg i Danmark, kom islam dog til at spille en uventet rolle under deres ophold i København i 1863. Den 6. juni 1863 døde et medlem af truppen nemlig, kun 15 år gammel. I avisen *Flyveposten* (1863b) blev dødsårsagen beskrevet som tyfus, mens begravelsesprotokollen angiver dødsårsagen som ubekendt.¹² *Kongelig privilegeret Aarhus Stifts-Tidende* skrev følgende om truppens forsøg på at få den unge mand begravet samt selve begravelsen på Assistens Kirkegård:

Først efter 12 Dages forløb blev den unge Araber begravet, uagtet efter den muhamedanske lære Liget skal begraves Dagen efter Døden. Men Aarsagen til den lange Udsættelse havde været, at ingen af Kirkerne vilde anvise den fornødne Jord hertil. Da hverken Catholikerne eller Jøderne vilde indrømme den døde Muselman en Gravplads, blev dette endelig bevilliget i Fruekirken Frijord.¹³ Araberne maatte selv grave Graven og forrette hele Jordfæstelsen. Efter Arabisk Skik blev der kun lagt en firkantet flad Steen paa Graven uden Inscription. Hele Selskabet har ladet sig rage, til Tegn på deres Sorg (*Kongelig privilegeret Aarhus Stifts-Tidende* 1863).

I avisen *Flyveposten* blev begravelsen beskrevet i detaljer, efter at truppens udfordringer med at finde et sted, hvor den afdøde ”Muhamedaner” kunne blive begravet, var understreget:

12. Begravelsesprotokollen angiver afdødes navn som Masio Benato (se Begravelsesprotokol 1863). Stedet, hvor afdøde boede, er registreret som Lille Kannikestræde 5.

13. Frijord betegnede, at man ikke skulle betale for at blive begravet der. Fruekirken henviser til Vor Frue Kirke. Assistens Kirkegård var inddelt efter sogn, hvoraf Vor Frue Kirke var en af dem.

Jordefærden fandt Sted igaar Middag kl 12. Liget førtes til Kirkegaarden i en umalet Kiste fra Almindelig Hospital, og de herværende Arabere fulgte efter i 4 kareter. De udførte selv Begravelsen. Graven var gravet fra Øst til Vest, og Kisten blev sænket således ned, at Hovedet kom til at ligge mod Øst. Al den udgravede Jord blev kastet ovenpaa, og da den var formet til en smuk Gravhøj, blive tvende smukke Marmorstykker nedsunkne i Graven, den ene ved Hovedet og den anden ved Fødderne, og behængte med en Mængde smukke Blomsterkranse. Derefter dannede Araberne en halvmaane, vendt mod Øst, og havde en stille Bøn. En Musikcorps fra Alhambra blæste en Choral. Under Begravelsen viste Araberne en dyb Alvor og den hele Ceremoni havde et meget højtideligt Præg (*Flyveposten* 1863b).

En række detaljer kan bemærkes ved pressens beskrivelse af begravelsen. Det understreges, at den døde er muslim, og at det er truppen selv, som står for begravelsen, inklusive udgravningen af graven. I begge beskrivelser understreges det endvidere, at graven pyntes med en (eller to) sten, formodentligt uden inskription, som tegn på beskedenhed. Liget begravnes i en umalet kiste, hvilket måske er det tætteste, selskabet har fået lov til at begrave den døde direkte i jorden. Reglen om, at en afdød muslim skal begravnes inden for et døgn, kunne ikke overholdes, da det havde været svært i det hele taget af finde et sted, hvor den afdøde kunne blive stedt til hvile – han var hverken folkekirkekristen, katolik eller jøde. Den dødes ansigt vendte mod øst, hvilket må være i retningen af Mekka, og de sørgende bad med ansigtet vendt mod øst (der må være tale om salat al-janaza, begravelsesbønnen). At kronrage hovedet er ikke normal islamisk praksis, men der kan være tale om et lokalt ritual, som jeg dog ikke har kunnet finde information om.

Begravelser er i det hele taget begivenheder, hvor islam og muslimsk identitet manifesteres tydeligst i Danmark og København i perioden 1863 til 1900. At det forholder sig sådan, skyldes for det første, at disse begravelser (og jeg har indtil videre fundet tre sådanne i København beskrevet i pressen) på hver deres måde var spektakulære, exceptionelle og også syntes at kunne vække stærke følelser og medfølelse. De tre begravelser fandt sted henholdsvis i 1863 (som allerede beskrevet), 1895 og 1897. I alle tilfælde var der tale om unge deltagere af nordafrikanske ar-

tisttrupper, som besøgte København, og som døde under deres ophold i byen. I de to første sager (henholdsvis 1863 og 1895) var noget af baggrunden for pressens opmærksomhed, at det var svært for artisttrupperne at få de døde begravet, netop fordi de var muslimer. Som det fremgår af det første eksempel, gik der flere dage, før truppen fik lov til at begrave deres kammerat på Assistens Kirkegård. Inden da havde hverken folkekirkekristne, katolske eller jødiske menigheder sagt ja til at begrave liget. Noget lignende gjorde sig gældende i det andet eksempel, hvor en 26-årig artist, Hadj Said Muhamed¹⁴, døde af blodforgiftning på Kommunehospitalet d. 17. juni 1895. Efterfølgende havde truppen, som blandt andet havde optrådt i Cirkus Varieté (se *Dannebrog* 1895) og inkluderede afdødes bror, svært ved at finde et trossamfund, som var villig til at hjælpe med at begrave ham. Historien vakte genklang i den socialistiske presse, som brugte den til slet skjult religionskritik. *Social-Demokraten* bragte således en længere artikel om Hadj Said Muhameds begravelse:

Begravelsen var uden al kirkelig Medvirken. Hadj Said var Muhamedaner, og for Folk af det Trossamfund har de danske Præster ingen Plads. Og dog tror Muhamedaneren paa en Gud, ja giver endogsaa Moses og Kristus et ophøjet Sæde ved Siden af Muhamed. Men hverken Jøder eller Kristne sender Guds uendelige Kærlighed til alle Mennesker, naar der er Tale om en Muhamedaner eller anden ikke-statsanerkendt Religionsudøver ... [d]e tror jo alle paa en Gud. Des mere ubegribeligt er det, at en dansk Præst ikke vil assistere, når et Guds barn skal begraves, at man endogsaa har Betæneligheder ved at give ham et Hvilested i indviet Jord (*Social-Demokraten* 1895).

14. I *Social-Demokraten* 1895 skrives afdødes navn som Hadj Said Ben Ahmed. I nærværende artikel har jeg valgt at skrive navnet, som det skrives i begravelsesprotokollen.

15. Ifølge begravelsesprotokollen døde Hadj Said d. 17. juni og blev begravet d. 20. juni 1895 (Begravelsesprotokol 1895). Der gik altså ifølge protokollen fire dage, inden han blev begravet.

16. Dette ville i øvrigt også være ganske usædvanligt, hvis afdøde og hans familie havde givet tilladelse til en kremering, da dette ikke er tilladt ifølge islam.

Artiklerne om Hadj Said Muhameds død beskrev ham som ”Muhamedaner” og gik i detaljer med de trængsler, som hans trup måtte gennemgå, inden det franske gesandtskab skred ind (Muhamed var født i Algier) og sørgede for, at han kunne begraves. Særligt fokuseredes der på broderen, som i to dage¹⁵ havde været ude på en ”rastløs vandring” for at få tingene bragt i orden. Krematoriet på Kommunehospitalet nægtede at brænde liget, da afdøde ikke havde efterladt sig et testamente, hvori der stod, at han ville brændes¹⁶, og politiet ville tilsyneladende heller ikke gribe ind i sagen (*Demokraten* 1895).

Som sagt var den socialistiske presse ikke sen til at bruge sagen som både religions- og systemkritik, men derudover var der en (måske) bemærkelsesværdig medfølelse med de involverede. Særligt afdødes bror, Hadi, fik opmærksomhed:

Nu er Hadi Muhamed ene tilbage i det fremmede Land,
hvor hans Trosfælle og Broder hviler sine trætte Ben,
langt borte fra Afrikas glødende sol og Allas hellige Jord.
Men hver Dag før sin Afrejse, der finder sted i næste
Uge, vil den mørke Sydens Søn knæle ved Hadj Saids
Grav og bede sine Fædres Bøn (*Demokraten* 1895).

Pressen understregede igen og igen, at Hadj Said Muhamed var muslim, og der var – som ovennævnte citat viser – også flere referencer til islam. I modsætning til begravelsen af den unge arabiske artist i 1863 var der dog ikke særligt fokus på de rituelle detaljer af begravelsen. *Social-Demokraten* nævnte kun enkelte detaljer:

Det lille Ligtog bevægede sig stiltfærdigt til Graven i Kirkegaardens sydlige Hjørne og mens Mændene blottede deres Hoveder sænkede den 15 Kroners Kiste, på Hvis Laag det kristne Kors var erstattet af to Hænder samlede i broderligt Haandtryk. Ifølge Koranens Forskrifter var Liget lagt saaledes i Graven, at Hadj Said vendte Ansigtet mod Øst, mod Profetens hellige By Mekka (*Social-Demokraten* 1895).

Hvorfor et symbol med to samlede hænder blev valgt til kisten, er usikkert. Måske er den vigtigste detalje i den forbindelse faktisk, at afdødes efterladte valgte at lade det kristne kors fjerne fra kisten. Handlingen understregede, at afdøde ikke var kristen. Derudover blev han i graven lagt med ansigtet vendt mod øst, og man prøvede at efterleve islamiske begravelsesforskrifter så godt som muligt. Her må det tilføjes, at selvom nogle aviser kritisk bemærkede, at danske præster ikke deltog ved begravelsen, kan det have været et ønske fra de efterladte, som måske ønskede at give afdøde en muslimsk begravelse uden kristen indblanding. Ved begravelsen i 1863 udførte de efterladte også selv begravelsen, og det var også tilfældet ved den tredje muslimske begravelse i København, som jeg har kunnet finde informationer om, og som fandt sted i 1897.

Afdøde var her en lille pige, som var datter af et par, som optrådte i Tivolis beduinerkaravane-udstilling. I modsætning til de to første begravelser, som nævnes i dette afsnit, er afdøde ikke nævnt i Københavns begravelsesprotokoller. Hvorfor det forholder sig sådan, kan ikke afgøres. Både helt små børn og aborter, som blev begravet i København, figurerer i protokollen. Flere aviser skrev dog om sagen, herunder om forældreparret, barnet og begravelsen. Ingen af dem skrev direkte, at parret og deres barn var muslimer, men der blev henvist til islam i blandt andet det katalog, som Tivoli udgav i forbindelse med menneskeudstillingen. Da nordafrikanske berberstammer var og er muslimer, giver det derfor mening at inkludere begravelsen i nærværende beskrivelse af muslimske begravelser i Danmark i anden halvdel af det 19. århundrede.

Forældrene beskrives som helt unge, moderen omkring 15 år gammel (*Bornholms Tidende* 1897). Avisen *Dannebrog* fortæller, hvordan det unge par hurtigt havde vundet alles sympati på Kommunehospitalet, hvor deres datter var indlagt, og at barnet var blevet alles kæledække (*Dannebrog* 1897). Da pigen døde, blev forældrene tilkaldt, og de ankom til hospitalet sammen med andre af truppens medlemmer. Følgende markering af sorg udspillede sig:

I lang Tid sad de grædende ved Barnets Lig, som de kyssede og kjærtegnede; det var helt betagende at se disse Naturbørns Sorg. Ved 10-Tiden gaves der Beduinerne ... Tilladelse til selv at bære Barnet ned i Hospitalets Lighus og den Scene, som nu fulgte, gjorde et stærkt Indtryk på alle, der var til Stede.

Et par af Mændene bar den lille Pige, derefter kom Moderen og en anden Kvinde i Sørgedragt, fra Hoved til Fod gjemte bag tætte Slør, saa Faderen og Trupens Direktør. Alle græd og hulkede højt (*Dannebrog* 1897b).

Begravelsesoptøget sluttede i hospitalet kapel. *Dagbladet* skriver d. 26. juli, at begravelsen fandt sted dagen inden, og beskriver den således:

Om den lille Kiste, der stod uden Blomster i Kapellet, samledes Beduinerne og fremmumlede en række Bønner. Derefter bares Kisten til en Droske, i hvilken den,

efterfulgt af hele Følget i en halv Snes Drosker, kørtes til Vestre Kirkegaard, hvor Barnet begravedes i Frijord. Kisten sænkedes ned af nogle Graverkarle, men da disse også vilde begynde at tilkaste Graven traadte Beduinerne – [thi]den Ceremoni skulde efter deres Stil udføres af dem selv (*Dagbladet* 1897).

Denne beskrivelse suppleres af *Aalborg Amtstidende* (den lille piges død havde national bevågenhed), som skrev, at inden selve begravelsen

... begav Kvinder og Mænd sig ind i Kapellet [på hospitalet] hvor de slog Kreds om Barnet, der laa pyntet i en spraglet Ligdragt. Derpå fandt en kort Ceremoni med Klagen, Jamren og Bøn Sted, hvorefter Liget bragtes til en af Vognene (*Aalborg Amtstidende* 1897).

Flere ting kan bemærkes, når man ser på disse avisbeskrivelser. For det første tilstedeværelse af rituelle handlinger (sørgeoptog, bøn, begravelse) og for det andet skribenternes fascination af, hvad en beskriver som ”naturbørn”. Akkurat som med menneskeudstillingen i Tivoli betragtedes forældrene og pigen, død, sorg og ceremoni som noget kuriøst, men hertil også rørende. For det tredje er det værd at bemærke, at deltagerne ved begravelsen, i lighed med de to tidligere beskrevne begravelser, insisterede på selv at udføre begravelseshandlingen. Graversvendene fik lov til at grave graven, men ikke til at kaste den til.

Spør i kriminalsager

17. Det er værd at bemærke, at andre personer, som umiddelbart også måtte kunne anses for at have muslimsk baggrund, blev begravet i Danmark imellem 1860-1915. En af disse beskrives i det følgende. Andre personer inkluderer, som tidligere nævnt, barnet Husein Robly. Endnu et eksempel er Muhammad Ben Assan, som døde i Aarhus d. 12. marts 1910. I begravelsesprotokollen fra Sankt Pauls Kirke (1907-1912) er anført, at han kom fra Britisk Indien, og at der ikke medvirkede en præst ved begravelsen.

De tre beskrevne begravelser af muslimer i dansk jord vakte alle avisernes opmærksomhed.¹⁷ Dels var der det, at en muslim (i de to første tilfælde) ikke uden besvær kunne begravnes i Danmark, og dels var der i nogen grad nysgerrighed i forhold til, hvordan en muslimsk begravelse så ud. Begravelserne var spektakulært nyhedsstof. I det hele taget er det i forbindelse med begivenheder, som var godt nyhedsstof, at muslimers ophold i Danmark i perioden bliver tydelig: menneskeudstillinger, besværlige begravelser, død og sorg. Hertil kan føjes et sidste element: kriminalsager.

Antalsmæssigt forekommer der ikke at have været mange personer med oprindelse i lande med muslimsk majoritet, som

blev anholdt på dansk jord. For eksempel nævner en opgørelse af politisager mod udlændinge i København i perioden 1897-1905 kun tre personer, som falder inden for denne kategori. Alle tre er mænd stammer fra Persien, og alle tre blev anholdt for betleri.¹⁸ Derudover kan man finde enkelte spor af personer fra lande med muslimsk majoritet i *Politiefterretninger*. I 1903 bringes fx følgende efterlysning:

Handlende Aheen Godia (Araber), 25 á 26 Aar gl., lille, spinkel, dog noget bredskuldret, langt smalt Ansigt, intet Skæg, mørkt Haar, mørke Øjne, if. Mørk Jakkeklædning. Hat el. Cyklehue, forhandler orientalske Tæpper. Har gjort sig skyldig i Vold og Legemsbeskadigelse (*Politiefterretninger* 1903, 1).

I 1903 og 1904 rapporterede pressen om et antal sager, hvor personer med arabisk baggrund enten kom i slagsmål i København eller angreb hinanden eller andre med kniv. *Nationaltidende* og *Frederiksborg Amts Avis* skrev i 1903 om to arabiske tæppehandlere, som kom i klammeri i København, hvorefter den ene stak en kniv i ryggen på den anden (*Nationaltidende* 1903; *Frederiksborg Amts Avis* 1903). *Lolland-Falsters Folketidende* beskrev tidligere samme år, hvordan en araber i et blæsevejr blev skubbet omkuld af vinden på Københavns Rådhusplads, og at det på hospitalet bliver opdaget, at han havde svøbt sig ind i tæpper, som han altså prøvede at smugle ind i landet (*Lolland-Falsters Folketidende* 1903). I *Aarhus Amtstidende* blev araberens beskrevet som ”en af de mange Arabere, der ogsaa i Hovedstaden falbyder Tæpper”, og det blev fortalt, at han nu lå på hospitalet, ”hvor han sikkert lå og ønskede sig tilbage til Profetens solbeskinnede Land” (*Aarhus Amtstidende* 1903). Smuglerhistorien blev i en anden avis kædet sammen med anholdelse af en anden araber få dage efter, og avisen nævnte, at ”Da man oppe paa Raadhuset viciterede den brune Profetens Søn, viste det sig, at han ogsaa var en vandrende Tæppebutik” (*Vestjyllands Social-Demokrat* 1903). Aftenbladet mente at vide, hvad smuglerne (og nævner nu fire sådanne) hed, og hvilket land de kom fra:

I Kjøbenhavn findes for Tiden som meddelt en hel Stamme Arabere, der opgiver at være fra Marokko ... Afvigte Lørdag maatte 3 Arabere, der har de velklingende Navne Madou Mohamed, Ben Ismati og Ben Hushin

18. Alle blev straffet ifølge Lov om Straffen for Løsgænger og Betleri af 3/3 1860 § 3.

vedtage Konfiskation af deres Varer ... En fjerde Araber Ben Ahmed vilde dog ikke afgøre Sagen i Mindelighed. Resultatet er nu blevet en Dom på 10 Kr foruden Varernes Konfiskation ... Formodentlig pakker de gulbrune hurtigst muligt deres Pakkenelliker sammen og tøffer igjen hjem til Profetens Lande (*Aftenbladet* 1903).

At personer fra lande med muslimsk majoritet, der på den ene eller anden måde landede i Danmark i kortere perioder og i den forbindelse endte i kriminalstatistikkerne med anklager og domme for smugleri, vold eller tiggeri, er i sig selv ikke opsigtsvækkende. Især ikke, når det gælder personer, der ikke havde det store netværk i landet, ikke talte sproget og befandt sig på samfundets bund. Man kan fx sammenligne dem med svenske migranter, som kom til Danmark i perioden. Mange af disse var fattige, og langt fra alle havde et netværk (Jensen 2001). Også i denne gruppe var der en overrepræsentation af kriminalitet (Sane 1998).

For nogle af de tilrejsende gik det rigtig galt. Også i den forbindelse har social udsathed (fattigdom, manglende netværk, manglende social og kulturel kapital) sikkert haft en betydning. Et eksempel herpå er araberer Said Makki, som ifølge Vestre Fængsels journal tog livet af sig selv ved hængning i fængslets hospital d. 25. februar 1915 (Vestre Fængsel 1915). Præcis en måned inden, d. 25. januar 1915, var han blevet anholdt på Enghave Plads, hvor han havde overfaldet to mænd med kniv (*København* 1915; *Social-Demokraten* 1915¹⁹). Baggrunden for overfaldet var efter sigende, at han havde drevet rundt i byen i et stykke tid, og at de to mænd havde nægtet at give ham penge til nattelogi (*Langelands Social-Demokrat* 1915). Makki angives i arrestjournalen som 33-34 år gammel og sømand fra Arabien. I *Langelands Social-Demokrat* (1915) blev han beskrevet som fra Port Said.

At Said Makki er interessant i nærværende sammenhæng, skyldes ikke mindst den måde, han beskrives på i kirkebogen fra Sankt Johannes Stiftelsens optegnelse over døde mænd i 1915. Under anmærkninger er det anført, at han ”viste sig at være omskåren” (Sankt Johannes Stiftelse 1915). At det har forekommet vigtigt at bemærke og nedskrive en sådan detalje er påfaldende. Under alle omstændigheder underbygger det en formodning om, at Said Makki var muslim. Han blev i øvrigt begravet af en præst, hvilket nok ikke mindst skyldes, at han i modsætning til

19. I *Social-Demokraten* (1915) nævntes, at den arresterede både havde anvendt økse og kniv.

andre muslimer, der tidligere var begravet i Danmark, ikke havde personer omkring sig, som kunne forhindre en kristen begravelse.

Konklusion

Denne artikel er et første spadestik i forståelsen af islams og muslimers tilstedeværelse i Danmark og København imellem 1863 og 1915. Et mål var at finde ud af, om en sådan tilstedeværelse i det hele taget kunne påvises. Et andet var, hvad denne tilstedeværelse indebar af religiøs praksis.

Gennemgangen af politiets registerblade viste, at personer fra den muslimske verden opholdt sig i København i perioden. Gennemgangen viste også, at bestemte lande som Marokko, Tyrkiet og Persien var særligt repræsenteret, og at der var en overvægt af artister. Denne karakteristik stemmer ganske godt med det billede, man finder i fx datidens avisartikler. Politiets registerblade viste sig i det hele taget som en kilde, som kan give et godt billede af periodens indvandring fra muslimske lande, i hvert fald til hovedstaden. Søgninger i andre databaser og kilder viste således, at muslimer også syntes at have opholdt sig i andre dele af landet, ikke mindst i Jylland. Denne tilstedeværelse er værd at undersøge nærmere.

Aviser, både lokale og nationale, giver et indblik i religiøs praksis blandt tilrejsende muslimer. Der er kun sporadiske beskrivelser af bøn, fx de nordafrikanske artisters morgengudstjeneste i deres logi i Store/Lille Kannikestræde og den (nok noget iscenesatte) bøn under en af forestillingerne i Tivoli, men der er detaljerede beskrivelser af flere begravelse. Kilderne dokumenterer altså, at muslimske ritualer blev udført i København i perioden og ikke mindst, at muslimer blev begravet i københavnsk jord.

Som helhed viser artiklen, at muslimer dukkede op i den danske offentlighed som grupper og personer, der opholdt sig i Danmark og København langt før indvandringen af 1960'ernes gæstearbejdere. Det kan godt være, at der antalsmæssigt ikke var mange, men de var her, og enkelte blev begravet her. I det hele taget tyder artiklens resultater på, at vi har brug for langt mere viden om islams tidligere historie i Danmark, og at kildegrundlaget for en sådan viden kan etableres. Denne opgave må

være en af dem, som fremtidens islamforskning i Danmark for alvor tager fat på.

Abstract

This article describes an underexplored theme in Danish Muslim history: the presence of Muslims and of Islamic practice in Denmark in the period 1863-1915. The article describes possible ways for establishing quantitative estimates of the number of Muslims in the period, including alternatives to national census data. As a qualitative study the article describes Muslims who came to Denmark as artists, participants in human exhibitions and as traders of carpets. A central contribution of the article is its description of the burial of Muslim immigrants and voyagers who came to Denmark in the period and died here. In those instances, Muslim practices became particularly visible and even caught the attention of the press and the public. The article builds on different types of archival data, including national censuses, the Copenhagen police's residents register and articles in Danish newspapers.

Litteraturliste

- Aftenbladet*. 1903. "Anholdte Arabere". 6. april.
- Andreassen, Rikke & Anne Folke Henningsen. 2011. *Menneskeudstilling. Fremvisninger af eksotiske mennesker i Zoologisk Have og Tivoli*. København: Tiderne Skifter.
- Aoude, Safia. 2002. *Hjulspor i sandet: Historien om Ali Ahmed Knud Holmboe 1902-1931*. København: Fateh.
- Bornholms Tidende*. 1897. "Beduinerliv". 20. juli.
- Castles, Stephen. 2000. "International Migration at the Beginning of the Twenty-First Century: Global Trends and Issues". *International Social Science Journal* 52(165): 269-281.
- Collyer, Michael & Hein De Haas. 2012. "Developing Dynamic Categorisations of Transit Migration". *Population, Space and Place* 18(4): 468-481.
- Commission til Udarbejdelse af et statistisk Tabelværk for Danmark. 1842. *Statistisk Tabelværk udgivet af den dertil allernaadigst anordnede Commission*, Siette Hæfte. København: Bianco Lunos Kg. Hof-Bogtrykkeri.
- Dagbladet*. 1897. "En Beduiner-Begravelse". 26. juli.
- Dagens Nyheder*. 1871. "Cirque Equestre". 9. oktober.
- Dags-Telegraphen*. 1866. "Tivoli". 5. maj.
- Dannebrog*. 1895. "En Artist-Jordefærd". 20. juni.

- Dannebrog*. 1897a. "Beduinerne i Tivoli". 21 maj.
- Dannebrog*. 1897b. "Det lille Beduinerbarn Død". 24. juli.
- Demokraten*. 1895. "Fredløs efter Døden". 22. juni.
- Det Statistiske Bureau. 1856. *Statistisk Tabelværk. Tabeller over Folkemængden efter Kjøen, ugift eller gift Stand og Alder i Kongeriget Danmark, Hertugdømmet Slesvig og Hertuddømmerne Holsteen og Lauenborg den 1ste Februar 1855*. København: Bianco Luno.
- Det Statistiske Bureau. 1871. *Statistisk Tabelværk: Tabeller over Folkemængden i Kongeriget Danmark*. København: Bianco Luno.
- Det Statistiske Bureau. 1883. *Folkemængden i Kongeriget Danmark, den 1. Februar 1880*. Statistisk Tabelværk, Fjerde Række, Litra A, nr. 3. København: Bianco Lunos Kg. Hof-Bogtrykkeri.
- Fassman, Heinz. 2009. "European migration: Historical overview and statistical problems". I Heinz Fassmann, Ursula Reeger & Wiebke Sievers (red.): *Statistics and Reality: Concepts and Measurements of Migration in Europe*, s. 21-44. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Flyveposten*. 1863a. "Alhambra". 14. juli.
- Flyveposten*. 1863b. "En Arabers Ligbegængelse". 13. juni.
- Flyveposten*. 1866. "Alhambras Theater". 18. oktober.
- Folkets Avis*. 1863. "Alhambra". 12. juni.
- Frederiksborg Amts Avis*. 1903. "Et Knivstik i Ryggen". 11. november.
- Fyens Stiftstidende*. 1863. "Araberne i Kjøbenhavn". 13. juni.
- Fyens Stiftstidende*. 1871. "Circus Pantheon". 24. oktober.
- Hannam, Kevin, Sheller, Mimi & Urry, John. 2006. "Mobilities, Immobilities and Moorings". *Mobilities* 1(1): 1-22.
- Jacobsen, Brian Arly. 2007. "Muslimer i Danmark – en kritisk vurdering af antalsopgørelser". I Margit Warburg og Brian Arly Jacobsen (red.): *Tørre tal om troen: Religionsdemografi i det 21. århundrede*, s. 143-165. Høbjerg: Univers.
- Jacobsen, Brian Arly. 2008. *Religion som fremmedhed i dansk politik. En sammenligning af italesættelser af jøder i Rigsdagstidende 1903-45 og muslimere i Folketingstidende 1967-2005*. Ph.d.-afhandling. København: Københavns Universitet.
- Jensen, Lisbet Holck. 2001. *Kvindebevægelsen og de svenske tjenestepiger i Danmark*. Farum: Farums Arkiver og Museer.
- Kjøbenhavns Adressecomptoires Efterretninger*. 1866. "Tivoli". 1. juni.
- Kongelig privilegeret Aarhuus Stiftstidende*. 1863. "Kjøbenhavn". 15. juni.
- Kongelig privilegeret Aarhuus Stiftstidende*. 1871. "Haandværkerforeningens Sal". 1. november.
- Kunz, Sarah. 2020. "Expatriate, Migrant? The Social Life of Migration Categories and the Polyvalent Mobility of Race". *Journal of Ethnic and Migration Studies* 46(11): 2145-2162.
- København*. 1915. "Byen over." 26. januar.
- Køge Avis*. 1881. "Europæisk Slavehandel". 24. november.
- Langlands Social-Demokrat*. 1915. "Araberen og kniven". 1. marts.
- Lolland-Falsters Folketidende*. 1897. "Beduinerne i Tivoli". 20. juli.
- Lolland-Falsters Folketidende*. 1903. "I Tæpper svøbt". 25. april.
- Lov om Straffen for Løsgængeri og Betleri. 1860. Lov af 3 marts.
- Meldgaard, Eva Villarsen. 2005. *Ordbog over muslimske fornavne i Danmark*. https://nors.ku.dk/publikationer/webpublikationer/muslimske_fornavne/ordbog_over_muslimske_fornavne_i_dk.pdf (besøgt d. 16. december 2020).
- Moon, Krystyn R. 2009. "Paper Butterflies: Japanese Actobats in Mid-Nineteenth Century New England". I Monica Chiu (red.): *Asian Americans in New England: Culture and Community*, s. 66-90. Durham: University of New Hampshire Press.
- Nationaltidende*. 1903. "Et Knivstik i Ryggen". 3 november.
- Otterbeck, Jonas & Garbi Schmidt. 2014. "Islam in the Nordic Countries". I Jocelyne Cesari (red.): *Handbook of European Islam*, s. 391-428. Oxford: Oxford University Press.
- Politiefterretninger*. 1903. Nr. 129. 3. november.
- Politiken*. 1897. "Mellem Beduiner". 17. juli.
- Rasmussen, Brian Traantoft & Garbi Schmidt. Kommende. "Kinesere i Danmark 1896-1920. Træk af en indvandringshistorie."
- Sane, Henrik Zip. 1998. "Kriminalitet og fremmedangst: Politiets forhold til svenske indvandrere i København 1896-1898". *Scandia* 64(2): 225-243.
- Simonsen, Jørgen Bæk. 1989. *Religiøs organisering blandt muslimere i Danmark. Om moskeer, koranskoler og privatskoler for muslimere i Danmark*. Dokumentation om indvandrere, nr. 3. København: Mellempøkeligt Samvirke.

- Simonsen, Jørgen Bæk. 1990. *Islam i Danmark*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Simonsen, Jørgen Bæk. 2004. *Islam med danske øjne: Danskernes syn på islam gennem 1000 år*. København: Akademisk Forlag.
- Simour, Lhoussain. 2014. *Recollecting History Beyond Borders: Captives, Acrobats, Dancers and the Moroccan-American Narrative of Encounters*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Social-Demokraten*. 1881. "Europæisk Slavehandel". 25. november.
- Social-Demokraten*. 1895. "Hadj Saida's Begravelse". 21. juni.
- Social-Demokraten*. 1897. "Beduiner i Tivoli". 18. juli.
- Social-Demokraten*. 1915. "Hængt sig i Fængslet". 28. februar.
- Sorgenfrei, Simon. 2018. *Islam i Sverige, de första 1300 åren*. Stockholm: Myndigheten för stödd til trossamfund.
- Sydfyenske Tidende*. 1863. "Svendborg". 10. oktober.
- Tivoli. 1897. *Beduinen: officielt Organ for Beduiner-Lejren i Danmark*. København: Tivoli.
- Tivoli. 1902. *Vejleder gennem Kina i Tivoli*. København: Tivoli.
- Vestjyllands Social-Demokrat*. 1903. "Smuglere". 24. april.
- Wimmer, Andreas & Schiller, Nina Glick. 2003. "Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology". *International Migration Review* 37(3): 576-610.
- Zerlang, Martin. 2006. "Danish Orientalism". *Current Writing: Text and Reception in Southern Africa* 18(2): 119-135.
- Aalborg Amtstidende*. 1897. "Beduinerbarnets Begravelse". 27. juli.
- Aalborg Amtstidende*. 1896. "Et Harem i Tivoli". 22. juni.
- Aarhus Amtstidende*. 1903. "Snestorm". 20. april.

Ikkepubliceret materiale

- Begravelsesprotokoller, København. 1863. "Masio Benato". Løbenummer 1646: 279.
- Begravelsesprotokoller, København. 1895. "Hadj Said Muhamed". Løbenummer 3626: 605.
- Sankt Johannes Stiftelse. 1912-1919. Kirkebog.
- Sankt Pauls Kirke. 1907-1912. Kirkebog.
- Vestre Fængsel. 1915. Arrestjournal.